

*Семикіна Людмила Олександрівна –
здобувач Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ*

Відмежування вимагання як злочину з ознаками тероризування від тероризму

У статті розглянуто проблемні питання визначень вимагання як злочину з ознаками тероризування, розмежування його від тероризму та співставлення їх ознак. Виявлено окремі недоліки у законодавчому визначенні вимагання, зокрема, показана неузгодженість положень чинного кримінального законодавства, що встановлює відповідальність за вимагання, з положеннями чинного цивільного законодавства, запропоновані шляхи вдосконалення понять вимагання і терористичного акту та наданий авторський варіант поняття вимагання.

Кримінально-правова характеристика вимагання висвітлювалася у працях таких дослідників як – М.І. Бажанов, В.О. Владимиров, П.С. Дагель, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, Л.М. Кривоченко, В.М. Куц, М.Й. Коржанський, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, М.І. Панов, С.І. Тихенко та ін.

Проблемам кримінально-правової характеристики злочинів з ознаками тероризування та відмежування його від тероризму приділялася увага у працях В.П. Ємельянова, В.С. Зеленецького, Л.В. Новікової, М.А. Погорецького, М.В. Семикіна та інших.

Слід зауважити, що роботи, зазначених правників, були присвячені загальній характеристиці злочинів з ознаками тероризування, тероризму, замало уваги в них приділялося дослідженню проблем відмежування власне терористичного акту, як різновиду тероризму, та вимаганню, як злочину з ознаками тероризування. Отже, на підставі національного законодавства, загальних та спеціальних теоретичних досліджень, у цій статті розглядаються теоретичні проблеми розмежування вимагання, як злочину з ознаками тероризування, від тероризму.

Поняття вимагання співзвучне з тим визначенням вимагання, що наведене в диспозиції статті 189 Кримінального кодексу України (далі – КК України), а саме: “Вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (вимагання)”.

Безумовно, це поняття вимагання є базовим, проте в чинному КК України, крім цього складу злочину, має місце ще вісім складів злочинів вимагання – ст.ст. 262, 308, 312, 313, 354, 357, ч.2 ст. 368, 310 КК України.

У науці кримінального права вимагання відносять до злочинів з ознаками тероризування [1, с. 87–157; 2, с. 131–135; 3, с. 7–22].

Як зазначається в юридичній літературі, сутність тероризування зводиться до залякування, переслідування, страхання, створення умов страху. Дослідники вказують на такі ознаки тероризування, як властивості злочинного діяння:

1) насильницькі та інші дії винного не є самоціллю, а слугують засобом досягнення інших цілей;

2) обстановка страху виникає не сама собою як наслідок вчиненого діяння або суспільного резонансу, а цілеспрямовано створюється винним в розрахунку на її

сприяння у досягненні кінцевої мети в якості засобу спонукання до прийняття або відмови від прийняття будь-якого рішення в інтересах винного або інших осіб;

3) досягнення кінцевого результату здійснюється не за рахунок дій самої винної особи, а за рахунок дій тих осіб (фізичних або юридичних), стосовно яких спрямований залякувальний вплив;

4) насильницькі та інші злочинні дії можуть бути спрямовані проти одних осіб (як фізичних, так і юридичних), а досягнення кінцевих цілей винного здійснюється за рахунок дій третіх осіб (як фізичних, так і юридичних), але, можливо, і спрямованість дій і досягнення кінцевого результату пов'язуватимуться у винного з однією й тією ж особою [3, с. 7–22].

Що стосується вимагання, то ці ознаки полягають у наступному:

– по-перше, вимагання належить до корисливо-насильницьких злочинів [4, с. 526]. Важливою ознакою вимагання, є те, що застосування погрози насильством, обмеженням прав, свобод або законних інтересів, пошкодженням чи знищенням майна, розголошенням відомостей, які потерпілий чи його близькі бажали зберегти у таємниці, виступають засобом досягнення мети – отримання винним чужого майна чи права на майно, або вчинення на його користь будь-яких дій майнового характеру;

– по-друге, – при вимаганні винний цілеспрямовано викликає страх у потерпілого, розраховуючи що це сприятиме досягненню його кінцевої мети. Застосовуючи погрози насильством, обмеженням прав, свобод або законних інтересів, пошкодженням чи знищенням майна, розголошенням відомостей злочинець намагається спонукати потерпілу особу до прийняття рішення передати йому майно, право на майно, що йому належали чи перебували у його віданні, або вчинити будь-які дії майнового характеру на свою користь, або утриматись від повернення таких майнових благ;

– по-третє, реалізація кінцевої мети при вимаганні можлива лише за рахунок дій потерпілої особи, і саме для спонукання особи винний застосовує погрозу (насильство);

– по-четверте, вимаганню властиве те що, погроза насильством, обмеження прав, свобод або законних інтересів, пошкодження чи знищення майна, розголошення відомостей пов'язуватимуться у винного з однією й тією ж особою, але, можливо, що спрямованість дій і досягнення кінцевого результату можуть бути спрямовані проти одних осіб, а досягнення кінцевих цілей винного здійснюється за рахунок дій третіх осіб (як фізичних, так і юридичних).

Отже, вимагання належить до злочинів з ознаками тероризування. Як вказує В.П. Ємельянов, злочини з ознаками тероризування за своєю конструкцією є неоднаковими і розрізняються у залежності від того, наскільки в конструкціях цих складів злочинів виражені ознаки тероризування [2, с. 87–88]. У цьому зв'язку В.П. Ємельянов поділяє їх на групи:

Перша група – це склади злочинів, у яких тероризування, як властивість діяння, виражена в обов'язкових ознаках складу злочину, тобто, воно передбачене безпосередньо у самому складі злочину і його відсутність у діянні означає й відсутність ознак даного складу злочину.

Друга група – це склади злочинів, у конструкції яких ознаки діяння з елементами тероризування виражені факультативно.

Третя група – це склади злочинів, що передбачають відповідальність за діяння, які в окремих випадках, та, за певних обставин, можуть набирати характер тероризування [2, с. 87-98].

На наш погляд, вимагання (ст.ст. 189, 262, 308, 312, 313, 354, 357, ч.2 ст. 368, 410 КК України) належать до першої групи, оскільки у цих злочинах тероризування, як властивість діяння, безпосередньо виражене у самому складі злочину.

Поряд із злочинами з ознаками тероризування існують кримінально-правові категорії “злочини терористичної спрямованості”, “терористичний акт”,

“терористичні злочини”, “тероризм”. У науці кримінального права зазначається, що тероризм розуміється на трьох рівнях – вузькому, широкому, самому широкому [3, с. 7].

Тероризм у найбільш широкому розумінні охоплює тероризм у широкому розумінні та будь-яке сприяння підготовці або вчиненню злочинів терористичної спрямованості чи інших терористичних дій у будь-якому вигляді: створення терористичної групи чи терористичної організації, підготовку терористів, пропаганду і поширення ідеології тероризму, фінансування терористичних дій тощо. Вчинення в реальній дійсності діянь, що підпадають під поняття “тероризм у найбільш широкому розумінні” відповідає категорії *терористична діяльність*, яка використовується в Законі України “Про боротьбу з тероризмом”.

Тероризм у широкому розумінні охоплює тероризм у вузькому розумінні і всі інші злочини терористичної спрямованості. До категорії цих злочинів у реальній дійсності належать, крім акту тероризму (терористичного акту), також інші злочини (наприклад, захоплення заручників, викрадення людини, захоплення будинків, споруд, водного або повітряного судна, залізничного рухомого складу тощо), якщо ці діяння вчинюються публічно і спрямовані на залякування населення з метою надання впливу на прийняття якогось рішення або відмови від нього. Тобто, категорія злочинів терористичної спрямованості (тероризму у широкому розумінні) відповідає всім ознакам тероризму у вузькому розумінні, за винятком того, що його сутність складають не лише загальнонебезпечні, але й інші суспільно небезпечні діяння. Сутність цих діянь також полягає у залякуванні населення з метою спонукання адресатів впливу до прийняття вигідних для терористів рішень.

Визначення тероризму у вузькому (власному) розумінні здійснюється в науці за допомогою визначення властивих йому чотирьох ознак, які знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності. Відсутність будь-якої з цих ознак означає і відсутність власне терористичного характеру в діянні [3, с. 7–22].

У першу чергу, відмінною рисою власне тероризму є те, що він породжує загальну небезпеку, яка виникає в результаті вчинення загально небезпечних дій або погрози такими. Небезпека при цьому повинна бути реальною, погрожувати невизначеному колу осіб і об'єктивно виражатися у вчиненні або погрозі вчинення вибухів, підпалів та інших загально-небезпечних дій, які реально можуть спричинити шкоду невизначеному колу осіб або спричинити інші тяжкі наслідки.

Інша відмінна риса тероризму – це публічний характер його виконання.

Поряд з породженням загальної небезпеки і публічним характером діянь, наступною відмінною і найбільш важливою ознакою тероризму є навмисне створення в суспільстві стану страху, пригніченості, напруженості.

Нарешті, ще однією відмінною рисою тероризму є те, що при його вчиненні загальнонебезпечне насильство застосовується відносно одних осіб (невинних жертв) або майна, а психологічний вплив з метою схилення до певної поведінки на фоні створеної в суспільстві обстановки страху вчинюється на інших осіб (фізичних або юридичних), від яких залежить прийняття вигідних для терористів рішень.

Таким чином, взаємозалежними ознаками власне тероризму (тероризму у вузькому розумінні) є такі ознаки: 1) вчинення загально небезпечних (саме загальнонебезпечних, а не будь-яких суспільно небезпечних діянь) або погроза такими, що породжує загальну небезпеку; 2) публічний характер виконання з претензією на широкий резонанс; 3) навмисне створення стану страху, напруженості на соціальному рівні, спрямоване на залякування населення або якоїсь його частини; 4) застосування насильства відносно одних осіб (невинних жертв) або майна з метою спонукання до певної поведінки інших осіб.

Ознакам, що властиві тероризму у вузькому (власному) розумінні, відповідають ознаки терористичного акту, передбаченого ст. 258 КК України. Так, відповідно до ст. 258 КК України терористичний акт – це застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи

здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків є загально небезпечними діями, оскільки вони породжують загальну небезпеку, ставлячи ряд цінностей, перед усім життя та здоров'я не визначеного кола осіб під загрозу заподіяння ним істотної шкоди. Об'єктивною ознакою цих діянь, є те, що вони спрямовані на громадську безпеку. У юридичній літературі окремі автори визначають громадську безпеку як єдність зовнішньої і внутрішньої безпеки суспільства, об'єктивного (зовнішнього) і суб'єктивного (внутрішнього) елементів – стану об'єктивної захищеності і суб'єктивного, психологічного відчуття захищеності [3, с. 7–22].

Особливістю терористичного акту є те, що зазначені діяння обов'язково мають публічний характер виконання, і як правило, набувають широкого резонансу.

Навмисне створення стану страху, напруженості на соціальному рівні, спрямоване на залякування населення або якоїсь його частини є суб'єктивною ознакою терористичного акту, яка закріплена в тексті ст. 258 КК України. Тобто, метою терористичного акту є порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Це законодавче визначення також вказує на те, що насильство та інші загально небезпечні дії можуть застосуватись відносно одних осіб (невинних жертв) або їхнього майна з метою спонукання до певної поведінки інших фізичних або юридичних осіб [3, с. 7–22].

Отже, встановлення вимагання, як злочину з ознаками тероризування, та терористичного акту, як тероризму у вузькому розумінні, надає можливість провести порівняння та розмежування їх, як кримінально-правових категорій.

Загальною ознакою для вимагань та терористичного акту є ознака тероризування. Сутність ознаки тероризування полягає у цілеспрямованому створенні винним стану страху і прагнення за рахунок створення обстановки страху впливати, спонукати [3, с. 15].

На відміну від терористичного акту, при вимаганні стан страху створюється на індивідуальному рівні, з явним прагненням винної особи не набути широкого розголосу, у той час як при терористичному акті такий стан створюється на загально соціальному рівні.

Як зазначається у літературі, застрашливий вплив при тероризуванні може задаватися не тільки за допомогою насильства або погрози насильством, але і за допомогою ненасильницьких дій, або погрози такими [3, с. 15]. Як злочин з ознаками тероризування, вимагання має погрозу розповсюдження відомостей, обмеження прав, свобод або законних інтересів, що не носять характер загальної небезпечності. При терористичному акті погроза зводиться до вчинення загальнонебезпечних дій.

Слід зазначити, що при вчиненні вимагання, як злочину з ознаками тероризування, застрашливий вплив справляється безпосередньо на тих осіб, від

яких залежить виконання вимог винних і не торкається інтересів тих, хто взагалі не має відношення до конфлікту, тоді як при вчиненні терористичного акту застрашливий вплив на тих, від кого залежить прийняття або неприйняття рішення, справляється за допомогою застрашливого впливу на населення або окрему його частину, за допомогою залякування значної маси людей (невинних жертв), які не мають ніякого відношення до сутності конфлікту.

Якщо вимагання буде вчинятися з претензією на широкий розголос, спрямовуватиметься на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи до прийняття певного рішення або відмови від нього, то воно стане терористичним злочином. За цією ознакою воно набуде ознак терористичного акту, а саме – погроза вчинення терористичного акту.

Разом з тим, конструкція злочину, передбаченого ст. 258 КК України є недосконалою. Так, В.П. Ємельянов вказав на численні недоліки формулювання ст. 258 КК України, у тому числі громіздкість і перевантаженість її зайвою інформацією деталізуючого характеру [5, с. 98–100].

Вдосконалити диспозицію ст. 258 КК України В.П. Ємельянов пропонує кількома шляхами. Найбільш привабливим він вбачає такий шлях, при якому можливо, врахувати, що міжнародне визначення терористичного акту включає в себе вчинення не тільки вибухів, підпалів та інших загальнонебезпечних діянь, але і будь-яких інших суспільно небезпечних діянь, спрямованих на залякування населення, тобто – вчинення будь-якого злочину терористичної спрямованості. Тому, можливе таке визначення передбачити у складі злочину терористичного акту, тобто розширити ознаки цього складу злочину і викласти диспозицію статті 258 КК України у такій редакції:

“Терористичний акт, тобто вчинення або погроза вчинення вибуху, підпалу, захоплення заручників, транспортного засобу, підприємства, установи чи інших суспільно небезпечних діянь, спрямованих на залякування населення з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи місцевого самоврядування України, інших держав, міжнародними організаціями, об’єднаннями громадян, фізичними або юридичними особами,...” [5, с. 98]

Слід погодитись з В.П. Ємельяновим, що реалізація цих пропозицій надасть можливість усі злочини терористичної спрямованості кваліфікувати за даним складом злочину без додаткової кваліфікації за іншими статтями КК України, а в тих випадках, коли діяння не будуть мати терористичної спрямованості, кваліфікація проходитиме за відповідними статтями КК України [5, с. 98 – 99].

Слід зазначити, що й законодавчому визначенню вимагання притаманні певні недоліки, які негативно впливають як на кваліфікацію цього злочину, так і на з’ясування його ознак, як злочину з ознаками тероризування.

По-перше, законодавче поняття вимагання має окремі неузгодженості з цивільним національним законодавством. Так, у кримінальному праві під предметом вимагання розуміється майно, право на майно, вчинення будь-яких дій майнового характеру. Проте, відповідно до положень чинного цивільного законодавства, що є профілюючою галуззю для регламентації відносин власності, поняття “майно”, “право на майно” охоплюються категорією “майно” (ст. 177 ЦК України), і разом із поняттям “дії майнового характеру” входить до категорії “майнові блага” [6].

По-друге, визначення способу вчинення вимагання з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, уявляється недосконалим та переускладненим.

Враховуючи, що за змістом кримінального законодавства під насильством розуміється лише фізичне насильство – вплив на тканини та органи людини,

вважаємо психічне насильство погрозою застосування фізичного насильства, тому пропонуємо у диспозиції ст. 189 КК України замість виразу “насильство” зазначити “фізичне насильство”.

Крім того, на наш погляд, є потреба у додатковій вказівці на протиправний характер погрози обмеження чужих законних інтересів при вчиненні вимагання, оскільки поняття “законний інтерес” є занадто широким та недостатньо визначеним у національному законодавстві.

Також “погроза розголошенням відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці” є різновидом “погрози обмеження прав, свобод або законних інтересів” і, тому, можливим вбачається лише зазначення останньої.

По-третє, існує проблема недосконалості законодавчого визначення адресата погрози при вимаганні “потерпілий та його близькі родичі”, яку можливо вирішити двома шляхами, або шляхом заміни вказівки “потерпілий та його близькі родичі” на “особа та її близькі родичи”, як запропонував В.П. Смельянов [7, с. 110], або взагалі відмовитись від використання термінів “потерпілий та його близькі родичі”.

Отже, законодавчі недоліки щодо визначення предмету, способу та адресатів вимагання можливо вирішити, якщо сформулювати поняття вимагання таким чином: вимагання – це вимога майнових благ з погрозою фізичного насильства над особою чи її близькими родичами, або іншого протиправного обмеження прав, свобод чи законних інтересів цих осіб.

Список використаних джерел

1. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. – СПб: Юрид. центр “Пресс”, 2002. – 292 с.
2. Емельянов В.П. Терроризм, злочини терористичної спрямованості, злочини з ознаками тероризування: поняття і співвідношення // Вісн. Національного ун-ту внутр. справ. – 2002. – № 19. – С. 131–135.
3. Смельянов В.П., Новікова Л.В., Семікін М.В. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства / За заг. ред. д-ра юрид. наук., проф. В.П. Смельянова. – Х.: Кроссруд, 2007. – 216 с.
4. Кримінологія: Учебник для вузов / Под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2001. – 848 с.
5. Смельянов В.П. Проблеми застосування антитерористичного законодавства України і шляхи його вдосконалення // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К., 2007. – № 15. – С. 95–104.
6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
7. Смельянов В.П. Окремі проблеми застосування нового Кримінального кодексу України // Право України. – 2002. – № 9. – С. 109–111.

The article deals with the problems of definitions of an exaction as a crime on the basis of terrorize from terrorism and comparison of their signs. The author shows some imperfections in legislative definition of an exaction, in particular the non-coordination of the criminal legislation provisions determining the responsibility for the exaction with the provisions of the civil procedure law and offers the ways of improvement of concepts of an exaction and of the act of terrorism and the her variant of determination of the exaction.